

ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGGKUTATÓ INTÉZET

1014 Budapest, Országház u.30.

Tel.: 224-6790, fax 224-6793

E-mail: szarka @mtaki.hu; honlap: www.mtaki.hu

I. A kutatóhely fő feladatai a beszámolási évben

Öt kutatási csoport kialakításával megteremtődtek a belső munkamegosztás szervezeti alapjai. Az intézeten belül kisebbségi magyar, magyarországi nemzeti kisebbségi és romológiai kutatócsoport alakult, és itt működik kutatócsoportként a Judaisztikai Kutatóközpont, valamint a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont. Az intézet feladatkörébe tartozott a határon túli magyar tudományosság támogatására létesült két akadémiai ösztöndíj-pályázati rendszer (Domus Hungarica, Arany János Közalapítvány) működtetése is.

II. Az év folyamán elért kiemelkedő kutatási eredmények

A kisebbségi magyar közösségeket vizsgáló kutatások közül sikeresen befejeződött a *Kisebbségi nyelvi jogok, nyelvhasználati gyakorlat Kelet-Közép-Európában* c. projekt. Lezárult a korábban megkezdett *Vallás és etnicitás a Vajdaságban* c. kutatás, eredményeinek monografikus földolgozása megtörtént.

Az intézet teljesítette *A Kárpát-medencei kisebbségi magyarlakta települések és régiók a 20. században* c. hároméves NKFP-kutatás tervezett feladatait, amelyek a következő alprogramokhoz kapcsolódtak: Identitáspolitikai és asszimiláció; Magyar nyelvi korpusz létrehozása; Kárpát-medencei integrált etnodemográfiai adatbázis kialakítása.

Ehhez a programhoz kapcsolódva 2002. május végén *Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében* címmel intézeti éves konferenciát szerveztek, ahol a hazai kutatásokon kívül a szomszéd országokban folyó projektek eredményeit is bemutatták. A konferencia alkalmából jelent meg az intézet *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás témaköréből* c. évkönyvének első száma.

Az év folyamán elkészült egy PhD-disszertáció *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében. Az 56-os magyarországi forradalom hatása a kisebbségpolitikára* címmel.

A határon túli magyar közösségek kutatásához kapcsolódott a *Magyarok a nagyvilágban: diaszpóra-kutatás az ezredfordulón* címmel megrendezett nemzetközi konferencia, illetve a *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában* c. rendezvény is.

A magyarországi nemzeti kisebbségekkel foglalkozó intézeti munkálatok közül az *Újratanulható-e a kisebbségek anyanyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban?* c. kutatás eredményeit adja közre az *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat* c. tanulmánykötet, amely a *Kisebbségek Kelet-Közép-Európában* sorozat VIII. köteteként jelent meg. A kutatási program elméleti alapozását szolgálta két tanulmány: az egyik az anyanyelv fogalmát, a nyelvésztés módozatait vizsgálja, a másik pedig a nyelv elsajátításának kritikus periódusait elemzi. A kötet tanulmányainak egy része a kisebbségek eredeti anyanyelvének térvesztését történeti, szociológiai szempontból vizsgálja, más tanulmányok a magyarországi kisebbségi tanulók családon belüli nyelvhasználatával, az oktatási intézmények nyelvtanítási programjaival foglalkoznak. Ezen kívül két, határon túli (erdélyi és csángó) magyar

esettanulmány képviseli a kontrollszempontokat, egy pedig körképet ad a Magyarországon forgalmazott kisebbségi tankönyvekről.

A kutatócsoport legfontosabb közös munkája a 2001. évi népszámlálási eredmények elemzése volt. Valamennyi hazai kisebbségre vonatkozóan elkészült az 1980–1990–2001. évi népszámlálás nemzetiségi-anyanyelvi adatainak összehasonlító elemzése. Ezt kibővítve az 1980. évi tanácsi minősítés és a 2001. évi népszámlálás nyelvhasználatra és kulturális identitásra vonatkozó kérdőpontjait vetették össze. Az elemzés kiterjedt a területi változások – az országon belüli egyes régiók, illetve a települések (község–város) közötti migráció – vizsgálatára.

A 2001. évi népszámlálás nemzetiségi adatait kontrollálja, illetve a nemzeti identitás és nyelvhasználat tereit vizsgálja az a kutatás, amelyet az intézet koordinál, a MTA által a magyarországi kisebbségek történeti és szociológiai kutatására létrehozott programtanács keretén belül. A szociológiai módszerekkel végzett kutatás teljes előkészítése mind a települési hálózattal nem rendelkező, mind a települési hálózattal rendelkező hazai kisebbségek esetében megtörtént. A települési hálózattal rendelkező – német, horvát, szlovén, szlovák, szerb, román – nemzetiségek körében 16 településen kezdődött el a nemzetiségi, vagy nemzetiségileg vegyes háztartásoknak a generációk közötti nyelvhasználatát, az anyanyelv használatának színtereit és a nemzetiségi identitás különböző aspektusait feltáró vizsgálat.

A roma témájú kutatások nagyobb részben az előző NKFP-pályázat egyes alprogramjaihoz kapcsolódtak, amelyeket az intézet munkatársai a kutatások vezetőjeként is koordináltak. Ilyenek a cigányönkormányzatok vizsgálata és a nyelvi asszimiláció oláh-cigány közösségekben.

A Cigány Kisebbségi Önkormányzatok (CKÖ) vizsgálata 30 településen kezdődött meg. Minden településen kérdőíves adatfelvétel történt a települési önkormányzattal és a CKÖ-vel. Mélyinterjú készült a település polgármesterével, illetve jegyzőjével és a CKÖ elnökével és/vagy tagjaival. A kutatás kiterjedt a CKÖ működésére, a település demográfiai, infrastrukturális, foglalkoztatási, etnikai viszonyaira, és a cigány–magyar együttélés vizsgálatára. Az adatfelvevő esettanulmányt készített az általa kutatott településről. Ezeket az információkat kiegészíti még a megyei adatlap is. Az év során minden településen megtörtént az adatfelvétel. Elkészültek minden településről az esettanulmányok. Megtörtént az elektronikus adatfeldolgozás.

A nyelvi asszimiláció oláh cigány közösségekben c. kutatás eredményei egyfelől elméleti hozzájárulást jelentenek a nyelvcsere és nyelvmegtartás mint nyelvi és társadalmi változás általános szinkron és történeti működéséről való eddigi ismereteinkhez, ugyanakkor társadalmi, kulturális, oktatási hasznot is hozhatnak. A jelen vizsgálat kiindulása lehet a Magyarországon beszélt, színtereit és funkcióit tekintve drámai csökkenést vagy azok teljes hiányát mutató romani nyelv (és változatai) megőrzése, a nyelvcsere lassítása érdekében tett gyakorlati (nyelv- és oktatáspolitikai) lépéseknek, e nyelv valós helyzetére, a nyelvcsere/nyelvmegtartást befolyásoló tényezők valódi összefüggéseire építő körütekintő, hatékonyan támogató nyelvpolitika kialakításának.

A Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont a magyarországi kedvezménytörvény várható hatásaival foglalkozott a Határon Túli Magyarok Hivatala által kezdeményezett *Migrációs potenciál a Kárpát-medencében élő magyarok és magyar nyelvű*

romák körében c. program keretében. *Roma migráció* címmel az intézet romológiai kutatócsoportjának három munkatársával közösen magyar és angol nyelven kötetet jelentetett meg. Az ENSZ menekültügyi főbiztosa által kezdeményezett *Külföldiek magyarországi beilleszkedése* c. kutatás elsősorban a magyarországi menekülttáborokban élők helyzetével, munkaügyi, bevándorlási statisztikai adatok elemzésével foglalkozott, eredményeiket angol nyelvű tanulmányban összegezték. Egy 1992 óta minden évben elvégzett kutatás keretében a csoport felmérést és jelentést készített a magyarországi lakosság idegenekkel szembeni magatartásáról. Egy OTKA által támogatott kutatás keretében külföldi gyermekek iskolai integrációját vizsgálták.

A Judaisztikai Kutatóközpont munkatársai részvételével lezárult a csaknem egy évtizede folyó munka, a *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* c. kétnyelvű forráskiadvány összeállítása. A terjedelmes kötet mintegy 250 hosszabb-rövidebb szöveget, szövegrészletet tartalmaz. A héber szövegek közlést magyar fordítás, részletes rabbinikus és történeti kommentár, bevezető tanulmány, mutatók alkotják. Elkészült *A héber interpunkció története* és a *Képfogyatkozás: Vázlat az ikonofóbia történetéről a rabbinikus hagyományban* c. hosszabb kutatást lezáró munka is. Folytatódtak az *Ókori Kelet története a kezdetektől az arab hódításig* c. kézirat elkészítésének munkái is.

Szimpóziumok, konferenciák, kutatásszervezési feladatok

Az elmúlt évben az intézet munkatársai 60 nemzetközi, illetve országos tanácskozáson vettek részt. Ezen kívül az intézet nyolc jelentősebb rendezvénynek, szimpóziumnak, konferenciának volt a fő-, illetve társrendezője.

Márciusban került sor a *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában* c. konferenciára, amelyen a résztvevők (a határon túli magyar kisebbségi politikai pártok, mozgalmak elnökei, vezető képviselői és a felkért magyarországi kisebbségi szakértők) a kisebbségi magyar pártok kormányzati szerepvállalását, valamint a kisebbségi magyar pártoknak és szervezeteknek a szomszéd államok kisebbségpolitikájának alakítására gyakorolt hatását vizsgálták.

A Gypsy Lore Society, a legrégebb cigánykutatásokkal foglalkozó nemzetközi társaság 2002 szeptemberében Budapesten megtartott éves közgyűlését és konferenciáját szintén az intézet szervezte, amelyen 19 különböző országból 60 szakember vett részt, és 27 előadás hangzott el. A konferencia 10 szekcióban foglalkozott a világ számos országában élő cigányok helyzetével, kultúrájával, amelyet Katarzyna Pollok, németországi cigány művész kiállítása is színesített.

A kism nemzetek és az európai globalizáció c. program keretén belül *Kisnemzetek és a nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában* címmel konferenciát szervezett, ahol 8 esettanulmány és 4 összehasonlító elemzés hangzott el a témához kapcsolódóan.

Kutatásszervezési feladatok

Az intézet keretei közt működik az Arany János Közalapítvány Határon Túli Magyar Tudományos Kutatásért Szakkuratóriumának (HTMTSZ) és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium kuratóriumának a titkársága. Előbbi 2002-ben az egész Arany János Közalapítvány titkársági funkcióját is ellátta. A HTMTSZ Titkárságának fő feladatát a 2001. évi 117 nyertes pályázat finanszírozása, rendszeres beszámoltatása és szakmai lektoráltatása jelentette.

Az intézet a HTMTSZ titkárságával közösen megszervezte az MTA szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági kutatóállomásaiként működő intézmények közös kutatási programját, biztosította a programba bevont intézetek infrastrukturális fejlesztését, és közreműködött a kutatóállomások éves rendezvényeinek előkészítésében, munkájuk folyamatos koordinálásában. A négy kutatóállomás közül a szlovákiai, ukrainai és romániai munkahelyek a kisebbségi magyar közösségek magyar nyelvhasználatával, nyelvi jogaival, kétnyelvűségével összefüggő nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvi jogi kutatásokra összpontosítják tevékenységüket. A szabadkai kutatóállomás a vajdasági magyar közösség asszimilációs, migrációs és munkaerő-piaci, valamint oktatási és művelődéspolitikai helyzetére vonatkozó kutatásokat is végzett. A kutatóállomások szakmai koordinálását az intézet a Nyelvtudományi Intézettel közösen látta el. Novemberben háromnapos konferencián a párkányi Gramma Nyelvészeti Napok keretében mutatták be eddigi tevékenységüket.

A titkárság március 21–23. között a Romániai Doktoranduszok Szövetségével közös konferenciát szervezett Kolozsvárott, amelyen az Arany János ösztöndíjban részesült fiatal kutatók előadásaikban ismertették addigi kutatásaik eredményeit.

Az MTA és az Oktatási Minisztérium által 1997 óta közösen működtetett Domus Hungarica határon túli magyar ösztöndíjas programját a Kuratórium döntései alapján 2002 januárjától gazdasági és kutatásszervezeti vonalon az intézet működteti. A 2002. év folyamán összesen 210 hónap senior és 120 hónap junior ösztöndíjat nyújtott a Domus nagyobb részt budapesti, kisebb részt vidéki kutatóhelyeken.

III. Hazai kapcsolatok és pályázatok

Az intézet mint a magyarországi kisebbségi tárgyú jelenkutatások koordinációját is feladatának tekintő tudományos műhely az elmúlt évben az akadémiai és egyetemi kutatóintézetek közül az ELTE–UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszékével, Antropológiai Tanszékével, valamint a Miskolci Egyetem Antropológiai Tanszékével, továbbá az MTA Nyelvtudományi intézetével, a Földrajztudományi Kutatóintézettel, az MTA RKK Alföldi intézetével és a Teleki László Intézettel, valamint a Néprajzi Kutatóintézettel és a Néprajzi Múzeummal folytatott szoros együttműködést. A magyarországi kisebbségekkel foglalkozó kutatások koordinációjára az intézetben létrehozott Akadémiai Programtanács keretében közös munka folyik a kisebbségek által fenntartott legfontosabb magyarországi intézetekkel pl. az ELTE Germanisztikai Intézetével és a békéscsabai Szlovák Kutató Intézettel. Ezt a munkát az Arany János Közalapítvány és az MTA Stratégiai Kutatási Irodája közösen finanszírozza.

Munkatársai közül két fő az ELTE Szociológia Tanszékén, egy a Magyar Nyelvészeti Tanszékén, hárman a Kulturális Antropológia Tanszékén, egy a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékén, valamint egy a Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékén, egy az Esterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékén és egy fő a Századvég Politikai Iskolán oktat.

Részt vállalnak a *Pro Minoritate* és a *Kisebbségkutatás* c. folyóiratok szerkesztésében, és kurátorai, tagjai szakmai szervezeteknek. Sikeresen szerepeltek a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma pályázatán, amely segítségével elkezdődött *A határon túli magyar kulturális intézményrendszer cím- és adattárának* kialakítása. Eredményes volt az Informatikai és

Hírközlési Minisztérium pályázatán a *Kárpát-medencei interetnikai tudásmenedzsment* c. projekttel való szereplésük is.

Az intézet munkatársainak kutatásait – *Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás*, valamint *Modernizáció a Kárpát-medence rurális térségeiben*, *Az egyes nemzetekhez tartozó, de külföldi állampolgárságú (a határon túl élő) személyek jogállása Kelet-Közép-Európában* – az OTKA, *Az etnikai öntudat feléledésének mikroregionális hatásai Szlovákia és Kárpátalja németlakta falvaiban* c. kutatást pedig az NKFP támogatta.

IV. Nemzetközi kapcsolatok és pályázatok

A European Center for Minority Issues flensburgi intézetével 2000-ben elkezdett *Európai kisebbségpolitikai modellek* c. kutatási program eredményeként megjelent a *Minority governance in Europe* c. tanulmánykötet, amelyben az intézet három munkatársa közölt tanulmányt. Az intézet bekapcsolódott a mainzi Institut für Europäische Geschichte, illetve a darmstadti Deutsch-Polnisches Institut 1945 utáni európai etnocídiumokkal, etnikai tisztogatásokkal foglalkozó kutatási projektjeibe. A bécsi Internationales Zentrum für Nationalismusforschung kezdeményezésére az intézet munkatársai részt vesznek a közép-európai városok etnikai összetételének 20. századi változásait elemző összehasonlító kutatásban, a Pacis Posonium Alapítvány által kezdeményezett pozsonyi történeti forrásfeltáró munkálatban. A Szlovák Tudományos Akadémia pozsonyi Etnológiai Intézetével és a kassai Társadalomtudományi Intézetével közös kutatást folytattunk a gömöri cigányság körében, illetve a magyarországi szlovákok, németek, horvátok és bolgárok körében. Folyamatos együttműködés alakult ki a kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, szlovéniai és szlovákiai magyar kutatóhelyek többségével.

V. Az év folyamán megjelent jelentősebb publikációk

Könyvek

Kováts Nóra–Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás témaköréből. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve I. Akadémiai Kiadó, 2002, 476.

Kováts, András (ed.): Roma Migration. MTA Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, 2002, 195.

Kozma István–Karády V.: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 378.

Osvát Anna–Szarka László (szerk.): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Újratanulható-e a kisebbségek nyelve a magyarországi nemzetiségi iskolákban? Kisebbségek Kelet-Közép-Európában VIII. Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002, 191.

Prónai Csaba (szerk.): Cigányok Európában 2. Olaszország. Budapest, 2002, Új Mandátum, 461.

Szesztay Ádám: Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. Kisebbségi monográfiák I. Gondolat Kiadói Kör–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002, 417.

Tanulmányok

Bindorffer Györgyi: Történelmi tudat, nemzeti identitás. Svábok Baranyában és Pest megyében. In: Pál E. (szerk.): Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára. Új mandátum Kiadó, Budapest, 2002, 339–351.

Eiler, Ferenc–Kovács, Nóra: Minority Self-Governments in Hungary. In: Gál, K. (ed.): Minority Governance in Europe. ECMI, 2002, 171–199.

Kállai, Ernő: The Hungarian Roma Population During the Last-Half Century. In: Kállai, Ernő (ed.): The Gypsies/The Roma in Hungarian Society. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 35–50.

Papp Richárd: Szakrális és etnikai tartalmak a Vajdaság felekezeti életében. *Ethnica* 2002/1, 31–33.

Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek. In: Glatz Ferenc (szerk.): Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. Műhelytanulmányok. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2002, 17–30.